

EEN LEVEN LANG DOCUMENTEREN

Max Broes en de triage-lavoir van Péronnes-lez-Binche¹

Rob BELEMANS

Stafmedewerker immaterieel erfgoed, Faro - Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed
Hoofdredacteur faro | tijdschrift voor cultureel erfgoed

▪ Meer dan 60.000 bladzijden documentatie over één onderwerp, rijk geïllustreerd, verwijzend naar duizenden gedrukte bronnen en zestalig ontsloten: als resultaat van het decennialange vrijwilligerswerk van één persoon kan dat tellen. Max Broes werkte meer dan 50 jaar aan zijn "molenuniversum": een geheel van meer dan 300 ordners vol informatie over onderwerpen die iets te maken hebben met een van de duizenden soorten pre-industriële "molens", hun gebruikswijze en hun productieresultaten. Het begrip "molen" is daarbij op zijn breedst geïnterpreteerd: elke energieomvormer die via beweging en aangedreven door wind, water, menselijke of dierlijke kracht een transitieproces doorvoert, is voor Broes een molen. Wie het verbazende resultaat van zijn titanenwerk wil raadplegen, kan voortaan in het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) in Grimbergen terecht.

▪ Plus de 60.000 pages de documentation sur un seul sujet, richement illustré, renvoyant à des milliers des sources imprimées dans six langues : c'est l'impressionnant résultat du travail bénévole accompli par une seule personne pendant des décennies. Max Broes a peaufiné pendant plus de 50 ans son "univers de moulins" : un ensemble de plus de 300 classeurs débordant d'informations sur des sujets en rapport avec les milliers de sortes de "moulins" pré-industriels, leur mode d'utilisation et les résultats de leur production. La notion de "moulin" doit être ici interprétée dans son sens le plus large : tout transformateur d'énergie qui, par le mouvement et propulsé par le vent, l'eau, la force humaine ou animale, accomplit un processus de transition, constitue pour Broes un moulin. Toute personne souhaitant consulter le résultat étonnant de son travail de titan peut dorénavant s'adresser au Museum voor de Oudere Technieken (MOT) à Grimbergen.

In 2008 ging ik voor het eerst op bezoek bij Max (Karel) Broes (Brugge 1925). De hele benedenverdieping van zijn zelf ontworpen en gebouwde woning in Dilbeek had deze kranige 80-plusser na zijn pensioen ingericht als bibliotheek en werkruimte. Hier bracht hij nog dagelijks minstens acht uur in afzondering en concentratie door om zijn documentaire levenswerk verder op punt te stellen, wetend dat het nooit voltooid zou kunnen zijn. Dat levenswerk ben ik gaandeweg zelf het molenuniversum van Max Broes gaan noemen. Het bestaat uit een imposante wand met meer dan 300 ordners en daarin meer dan 60.000 pagina's informatie over het thema "molen", opgevat in de meest ruime zin die men kan bedenken. Voor Broes is een molen een energieomvormer die via beweging een transitieproces van element A naar element B doorvoert. Volgens die definitie zijn wij omringd door duizenden soorten molens en is de mens zelf er eigenlijk ook een. In de jaren die volgden, ben ik nog herhaaldelijk terug op bezoek geweest voor lange gesprekken met deze fascinerende man over zijn universum en over de vraag die hem van langsom meer bezig hield: hoe zou zijn documentair levenswerk raadpleegbaar kunnen blijven als hijzelf er ooit niet meer voor zou kunnen zorgen. Gaandeweg vonden we een oplossing. Verleden jaar nam het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) in Grimbergen het molenuniversum van Broes op in zijn eigen documentatiecentrum.

Toen Karel Broes in 1925 het levenslicht zag als oudste zoon van een kroostrijk Brugs gezin – er zouden nog twaalf kinderen volgen – sprak zijn vader een orakel. Hoewel vaststond dat de eerste telg naar zijn grootvader Karel vernoemd zou worden, meende vader Broes: "Gij zijt geen Karel, gij gaat Max heten en ge zult ingenieur worden". *Alea iacta est*. Tijdens zijn studies aan het Brugse Sint-

Fig. 1: Max Broes in zijn werkkamer tussen de honderden ordners vol moleninformatie.

Lodewijkscollege bleek al gauw dat de jonge Max inderdaad gefascineerd was door wetenschap en techniek. Zo vond hij het in het eerste jaar middelbaar een zwaktebod dat de lessen wiskunde het onderlinge verband tussen meetkunde en algebra negeerden. Bijgevolg schreef de jonge Max dan maar zijn eigen handboek. Daarmee was de basis gelegd voor zijn latere studies als ingenieur bouwkunde én voor zijn fascinatie voor de samenhang

der dingen en het systeem erachter. Het schrijfboek vol definities van meetkundige figuren en de algebraïsche formules die ermee verbonden zijn – uiteraard heeft Max Broes dat nog steeds – oogt vandaag als een verre voorloper van zijn molenuniversum. Veelsoortige informatie inzichtelijk en toegankelijk maken via ordening en systematiek: dat is de drijfveer achter die indrukwekkende rekken vol ordners.

Wie geïnteresseerd is in die grote variatie aan molens, hun geschiedenis doorheen alle culturen van de wereld en hun voorstelling in de kunst van alle tijden, kan in deze mappen eindeloze speurtochten ondernemen. Ze zijn het resultaat van een fascinatie voor molens die Broes vanaf zijn 15de levensjaar opvatte en gedurende meer dan een halve eeuw consequent omzette in een geordend maar oneindig uitbreidbaar documentatiesysteem over pre-industriële techniek. De bronnen die Broes daarbij verwerkte zijn al even divers en mondiaal als de invullingen van zijn molenconcept. Niet alleen de te verwachten technische handboeken en encyclopedieën uit diverse taalgebieden zijn in zijn bibliotheek goed vertegenwoordigd, maar via complete reeksen van meer dan vijftig tijdschriften ook heel de kunstgeschiedenis. Al decennialang wordt elk krantenknipsel, tijdschriftartikel of plaatje uit een of ander magazine dat direct of indirect verband houdt met een molen toegevoegd aan het geheel. Elk item in de documentatie bestaat stevast uit een weergave van het trefwoord in zes talen, aangevuld met knipsels of fotokopieën uit het bronnenmateriaal die de essentie weergeven, doorverwijzingen naar de bronnen zelf en uiteraard ook uit interne verwijzingen naar andere soorten molens of verwante thema's die elders in de mappenwand gedocumenteerd zijn.

De sleutel tot dit informatiesysteem vormen een twaalfstal indexmappen op basis van een systematische en oneindig uitbreidbare indelingsstructuur die Broes zelf bedacht heeft. Zij maken het zowel mogelijk om elk item snel te lokaliseren in een van de driehonderd mappen alsook om daarbij meteen een veel ruimere context van verwante begrippen en concepten aangereikt te krijgen. Om het ordeningssysteem vanuit diverse logica's tegelijk functioneel te maken, wordt elk thema – dat soms een deeltje van een map beslaat, maar zich soms ook uitstrekt tot meerdere mappen – via een meervoudige code van kleuren, symbolen en afkortingen geïdentificeerd. Zo is er een geografische indeling per continent en land, maar ook een op basis van het energietype dat de molen aandrijft (water, wind, mens of dier). Daar is dan nog een thematische indeling doorheen geweven, waardoor grote thema's (metaal, textiel, papier, ...) meteen als geheel vindbaar zijn. De kleinere items worden in een alfabetische volgorde gerangschikt

in de hoofdmap van hun thema. De kruisverwijzingen binnen het molenuniversum zorgen uiteraard voor informatieclustering, die het resultaat is van Broes' geestelijke arbeid bij het decennialang uitbreiden van zijn papieren molenuniversum.

Fig. 2: Enkele mappen uit de hoofdrubriek "textiel", waarin onderwerpen samengebracht zijn die tot subthema's zoals "wasserij, kledij, molensteenkraag, behang, tapijt, tapisserie, ..." behoren en betrekking hebben op de Spaanstalige wereld (de Spaanse vlag onderaan).

De digitale revolutie heeft Max Broes heel bewust aan zich voorbij laten gaan. Geen computer is er te pas gekomen aan het samenstellen van de documentatiemappen. Broes wil wel geloven dat er op het wereldwijde web ook allerlei interessante informatie circuleert, maar hij wil stukjes kennis in tekst en beeld alleen maar in zijn universum toelaten, als ze kunnen verwijzen naar duurzame, gedrukte informatiebronnen waarvan er op diverse plaatsen exemplaren beschikbaar zijn. Elkeen die suggereert dat zijn 60.000 bladzijden documentatie toch eenvoudig en maximaal toegankelijk zouden zijn als ze zelf in digitale vorm deel zouden uitmaken van de internetwereld, krijgt als weerwoord een gedreven demonstratie van het zoeken in en je laten meeslepen doorheen de mappen. Daarin vormen enerzijds het hoge potentieel aan serendipiteit en anderzijds de verbanden die Broes zelf via de indexruggengraat van heel het systeem aan de vermelde informatie toevoegde de krachtlijnen van het betoog. Zelf schreef Broes sinds zijn pensioen ook enkele monografische studies over diverse molentopics die hem al documenterend waren gaan intrigeren, zoals de schipmolen en de tredmolen².

Hij meent het dan ook, wanneer hij stelt dat via het breed gedefinieerde concept molen in feite de globale geschiedenis van de techniek kan geïllustreerd en begrepen worden. Zelf zou hij het zinvol vinden als elke ingenieursopleiding toch minstens een keuzevak "molinologie" (nogmaals: universeel begrepen) zou aanbieden. Studies zoals hij ze zelf reeds maakte, kunnen nog in veelvoud geschreven worden op basis van de informatie die via zijn driehonderd dikke mappen geordend en ontsloten

wordt. De beperking van die schat aan documentatie betreft vooral een tijdsgrens: de tijdspanne van het molenuiversum ligt immers bij het begin van de 19e eeuw, toen met de opkomst van de stoommachine een puur mechanische wereld snel en drastisch begon te veranderen. Met de rug naar die industriële revolutie gekeerd is de documenterende blik op heel de eraan voorafgaande geschiedenis van wetenschap en techniek en op de representaties ervan in de kunstgeschiedenis gericht. Maar in die oriëntatie schuilt tegelijk ook de vandaag opnieuw hyperactuele waarde van dit documentaire erfgoed. De ondertussen duidelijk ten einde lopende "moderne" periode van energieproductie en -omzetting kenmerkt zich door de ongebreidelde inzet van vervuilende en eindige fossiele brandstoffen als aandrijver voor alle soorten van technische transitieprocessen. Omdat deze industriële periode in Broes' werk totaal ontbreekt, biedt zijn documentatie talloze toegangen tot een wereld zonder stoom en stroom. Het molenuiversum documenteert in veelvoud de vraag: "Hoe deed men dat voordien, pre-industrieel, dan eigenlijk?" En daarmee reikt het mogelijke sleutels aan voor heruit te vinden oplossingen, die we vandaag ecologisch en klimaatneutraal noemen en die de onderstroom van de oudere technieken weer kunnen versterken.

Over één industrieel thema bevat het molenuiversum echter wel uitvoerige documentatie. Het betreft de laatste steenkolenwasserij van Wallonië, de Lavoir de Péronnes in het Henegouwse Ressaix (een deelgemeente van Binche)³. Ze werd in het kader van het Marshallplan gebouwd in 1952-1954, om amper 15 jaar later in 1969 alweer gesloten te worden. Sindsdien lag deze parel van industrieel erfgoed, waar dagelijks tot 4.000 ton steenkool werd gemalen, gezift en gewassen, te verkommen. Het Waalse Gewest klasseerde het gebouw in 2003 en besloot om de site te renoveren met de bedoeling om er zijn gewestelijk archeologische depot in te huisvesten. Men wou tegelijk ook de oorspronkelijke industriële betekenis van het complex opnieuw kenbaar maken. Het bleek echter geen evidentie om bijna 50 jaar na de sluiting nog iemand te vinden die iets wist over de werking van deze kolenwasserij. Tot men bij Max Broes terecht kwam. Als jonge bouwkundige ingenieur met specialisatie in gewapend-betonconstructies was hij destijds bij de bouw van deze kolenwasserij verantwoordelijk voor het toezicht op de werken. Hij bleek uiteindelijk de enige te zijn die op basis van de bouwplannen en zijn technische kennis nog kon uitleggen welke werkprocessen zich hier eertijds hebben afgespeeld. Hij ver-

Fig. 3: Coal dressing plant "Lavoir Triage de Péronnes", 1-11-1993, by Harald Finster.

diepte zich in het bedrijfsarchief en reconstrueerde de werkingsgeschiedenis nauwgezet, zodat ze nu mee kan gethematiseerd worden in de publieksgerichte ontsluiting van deze industriële mastodont. Mooier kan de link tussen documentair en industrieel erfgoed niet gedemonstreerd worden, met als onmisbare tussenschakel de menselijke kennis en inzet om wat economisch irrelevant geworden is als erfgoed te bewaren en ontsluiten.

Fig. 4: Max Broes kon op basis van zijn technische kennis nog uitleggen welke werkprocessen zich hier eertijds hebben afgespeeld - © F.Dor, SPW DGO4.

Rob Belemans
FARO
Priemstraat 51
1000 Brussel
rob.belemans@faro.be
<http://www.faro.be>

Februari 2016

Noten

- ¹ Een eerdere, meer uitgebreide versie van dit artikel verscheen als: Belemans, Rob. Het documentaire molenuiversum van Max Broes. *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, oktober-december 2014, jrg. 7, nr. 4, p. 52-58.
- ² Broes, Karel. Over schipmolens en andere onderslagmolens met in hoogte verstelbare wateras. *Molenecho's. Vlaams tijdschrift voor molinologie*, juli-september 2003, jrg. 31, nr. 3, p. 116-268. [= Themanummer 11 : De schipmolen.].
- ³ Cf. Explore! Patrimoine industriel, souterrain et architectural. *Les Charbonnages du Centre*. [online]. <<http://www.exxplore.fr/pages/Charbonnages-Ressaix.php>> (geraadpleegd op 1 februari 2016).
Urbex.nl. *Le triage lavoir de Péronnes-lez-Binche*. <<http://www.urbex.nl/site/le-triage-lavoir-de-peronnes-lez-binche/>> (geraadpleegd op 1 februari 2016) en PostIndustrielle.be. Archéologie industrielle. Exploration urbaine. *Le triage-Lavoir de Peronnes*. [online]. <<http://www.postindustrielle.be/peronnes.html>> (geraadpleegd op 1 februari 2016).